

Turizmin Gelir Eşitsizliğine Etkisi: Türkiye Örneği

Ayşe ARI*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı turizm ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi Türkiye için araştırmaktır. Bu amaçla Hatemi-J (2008)'nin yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi ile Hacker ve Hatemi-J (2006) bootstrap nedensellik testi kullanılmış ve 1988-2018 dönemi analiz edilmiştir. Eşbütünleşme testinden elde edilen bulgulara göre, turizm ve gelir eşitsizliği arasında uzun dönem ilişki bulunmamaktadır. Nedensellik testi sonuçları ise, turizm ve gelir eşitsizliği arasında nedensellik ilişkisi olmadığını ortaya koymuştur. Elde edilen sonuçlara göre, Türkiye'de turizm sektörünün gelişmesi gelir eşitsizliği üzerinde bir etkiye sahip değildir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Gelir Eşitsizliği, Eşbütünleşme, Nedensellik

JEL Sınıflandırması: Z30, Z32, I30

The Impact of Tourism on Income Inequality: Evidence from Turkey

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the relationship between tourism and income inequality in Turkey. To this aim, the data from 1988 through 2018 are analyzed by employing cointegration test with structural breaks of Hatemi-J (2008) and bootstrap causality test of Hacker and Hatemi-J (2006). According to the results of cointegration test, there is no long run relationship between tourism and income equality. The results of the causality test indicates that there isn't any causality between tourism and income equality. According to empirical findings, development of tourism sector does not have an impact on income inequality in Turkey.

Key Words: Tourism, Income Inequality, Cointegration, Causality

JEL Classification: Z30, Z32, I30

GİRİŞ

Turizm sektörünün gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi son dönemde literatürde tartışılan önemli bir konudur. Bu kapsamda turizmin ev sahibi ülkedeki gelir eşitsizliğini doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyebileceği ifade edilmektedir. Turizmin gelir eşitsizliğini azaltıcı etkisi “yoksul yanlı” turizm (pro-poor tourism) yaklaşımıyla açıklanmaktadır (Chi, 2020:1-2). Yoksul yanlı turizm, ilk olarak 1999 yılında İngiltere’de kullanılmıştır. Daha sonra yaygınlaşan bu tanım, yoksul insanların turizmden diğer insanlara kıyasla daha fazla kazanç ve net fayda elde etmesini ifade etmektedir. Bu tanımda, turizmdeki büyümenin eşitleyici etkisine işaret edilmektedir (Mahadevan vd., 2017:334).

Turizmin gelir eşitsizliğini azaltması, turizm sektöründe alt gelir grubunun istihdam edilmesi ile doğrudan gerçekleşebilecektir. Turizm sektörü insanlara otel, restoran gibi işletmelerde yeni iş fırsatları sunarak vasıfsız bireyler için gelir

* Dr. Öğretim Üyesi, Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü. ayseari@mersin.edu.tr, ORCID Bilgisi:0000-0002-8485-5932.

(Makale Gönderim Tarihi: 11.03.2021 / Yayına Kabul Tarihi:17.12.2021)

Doi Number: 10.18657/yonveek.895363

Makale Türü: Araştırma Makalesi

kaynağı olacaktır (Fauzel, 2020:2-3; Archer ve Fletcher, 1996:42-43). Bu sebeple otoriteler, turizm sektörünü teşvik edecek ve turizm faaliyetleri için uygun çevre sunacak politikalar uygulamalıdır (Raza ve Shah, 2017:883). Ayrıca turizmin tarım, perakende ve ulaşım gibi diğer sektörlerle ilişkili olması sebebiyle de gelir eşitsizliğini azaltması söz konusudur. Bu durum turizmin çarpan etkisi olarak ifade edilmektedir. Turizm çarpanı bir ülkedeki ilave 1 birim turizm harcamasının gelir, istihdam ve diğer değişkenler şeklinde ekonomide yarattığı artıştır. Turizm sektörünün büyümesi tarım ürünleri ve ulaşım başta olmak üzere ilişkili sektör ürünlerinin talebini artıracığından söz konusu sektörlerdeki üretimi ve istihdamı artıracaktır (Li vd., 2016:83). Ancak turizm çarpanının düşünüldüğü kadar büyük olmadığına işaret edilmektedir. Çünkü turizmden elde edilen gelirin işletmeler tarafından kar şeklinde ya da ithalat kanalıyla yurtdışına geri çıkması, çarpanın değerini düşürecek ve turizmden beklenen yararın yeterince elde edilememesine yol açacaktır (Kinyondo ve Pelizzo, 2015: 67; Meyer, 2007:562). Bu kapsamda otoritelere turizmin tarım gibi diğer sektörlerle arasındaki bağı güçlendirecek ve ithal ikame malları destekleyecek politikalar uygulayarak çarpan etkisini büyütmesi önerilmektedir (Raza ve Shah, 2017:883).

Gelişen turizm sektörü devlete vergi geliri sağlayarak da eşitsizliği azaltabilecektir. Gelişmekte olan ülkelerde turizmden elde edilen vergi gelirleri, gelirin yeniden dağıtımı kanalıyla toplumun alt gelir gruplarına ulaştığında gelir dağılımının daha adil olmasına katkı sağlayabilecektir. Ancak bu noktada vergi oranları ve devletin turizmden elde ettiği geliri sosyal politikalar çerçevesinde yoksulların yararına olacak şekilde harcayıp harcamadığı belirleyici olacaktır (Incera ve Fernandez, 2015: 12; Alam ve Paramati, 2016:112). Turizm yol ve su gibi alt yapıyı iyileştirerek de dolaylı bir şekilde alt gelir grubunun refah düzeyini yükseltebilecektir (Scheyvens,2009:192).

Diğer taraftan turizmin gelir eşitsizliğini artırması da söz konusudur. Alt gelir grubu hanehalkının doğrudan ya da dolaylı olarak turizm sektöründe yeterince istihdam edilmemesi turizmden yoksul kesimin daha fazla kazanç elde etmesini engelleyecektir (Incera ve Fernandez, 2015:11). Alam ve Paramati (2016:124) ise, turizm sektöründeki büyümeden turizm hizmeti sunan yatırımcılar, uluslararası işletmeciler ve yöneticilerden oluşan üst gelir grubu kesimin yüksek kazanç sağlayacağına işaret etmiştir. Benzer şekilde çokuluslu firmaların turizm sektörüne hakim olabileceğine dikkat çekilerek alt ve üst gelir grubu arasındaki farkı açmasından bahsedilmektedir. Çünkü bu durumda küçük yerel firmaların sektöre girişi zor olurken, mevcut geleneksel işletmelerin de piyasada kalması güçleşecektir. İstihdam edilen yoksul kesim ise sadece düşük gelirli iş imkanı elde edebilecektir. Bu nedenle otoriteler, yüksek kar elde eden turizm işletmelerine daha fazla vergi uygulayarak gelirin yeniden dağılımını sağlayabilir. Ayrıca turizm sektöründe çalışan kişilerin bilgi ve becerisini geliştirecek eğitim verilerek daha yüksek ücret kazanmasına imkan tanınabilir. Devlet asgari ücret politikalarını gözden geçirerek turizm çalışanlarının doğrudan gelirinin artmasına da katkı sunabilir. Küçük yerel turizm işletmelerinin sektörde faaliyetlerini sürdürmeleri için desteklenmeleri de gelir eşitsizliğini azaltabilecektir (Alam ve Paramati,

2016:124; Raza ve Shah, 2017:875). Turizmin gelir dağılımını bozucu bir başka etkisi mülkiyet fiyatlarını yükseltmesi ya da gıda ve içecek gibi yoksulların temel ihtiyaç duyduğu malların fiyatını artırması neticesinde ortaya çıkacaktır (Uzar ve Eyuboğlu,2019:826).

Bu çalışmanın amacı, turizmin gelir eşitsizliği üzerindeki olası etkisini ortaya çıkarmaktır. Bu amaçla Türkiye ekonomisi 1988-2018 dönemi için Hatemi-J (2008) yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi ve Hacker- Hatemi-J (2006) bootstrap nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Turizm sektöründeki gelişmeden gelir dağılımındaki adaletsizlikleri giderici şekilde yararlanılıp yararlanılamayacağına tespit edilmesi önde gelen turizm ülkelerinden birisi olan Türkiye için önemli çıkarımlar sağlayacaktır. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO), 2019 raporuna göre 52,5 milyon turist ile en çok turist çeken ülke sıralamasında Türkiye altıncı sırada yer almıştır. Turizm sektörü 35,5 milyon dolar gelir ve milli gelir içindeki % 4,6'lık payı ile önemli bir hacme sahiptir. Son yıllarda ülkeye gelir sağlayan sektör olarak imalat sanayiinden hizmet sektörüne doğru bir yönelmenin yaşanması da turizmin önemini artırmaktadır (Katırcıoğlu vd, 2018:35287). Bu nedenle çalışmanın sonuçları Türkiye'de otoritelerin gelir eşitsizliğini azaltabilmek amacıyla turizmi bir araç olarak kullanıp kullanamayacağına belirlenmesine katkı sağlayacaktır (Mahadevan vd.,2017:334).

Çalışmada ilk olarak Türkiye'deki turizm sektörünün gelişimine değinilecektir. İkinci olarak konu ile ilgili literatür incelenirken üçüncü olarak veri seti ve model açıklanacaktır. Dördüncü kısımda yöntemle değinilecek ve elde edilen ampirik bulgular beşinci kısımda ortaya konulacaktır. Son olarak sonuç kısmına yer verilecektir.

I. TÜRKİYE'DE TURİZM SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ

Türkiye'de turizm sektörü 1980'li yıllarla birlikte gelişme göstermiş ve bugün dünyanın en önemli turizm ülkelerinden birisi olmuştur. 24 Ocak 1980 kararları ile ülkenin dışa açılması ve liberal politikaların uygulanması ile Türkiye ihracatı artırmak ve sanayileşmek amacıyla turizmi etkili bir araç olarak kullanmaya başlamıştır. 1984 yılında çıkan "turizmi teşvik kanunu" ile devlet politikalarında turizm sektörünün "Kalkınmada Özel Önem Taşıyan Sektör" olarak belirlenmesi ile turizm yatırımlarının artması amaçlanmıştır. Bu kapsamda alt yapı yatırımlarının devlet tarafından yapılırken diğer yatırımların ise özel sektör tarafından yapılması hedeflenmiştir. Bu amaçla devlet tarafından hibe destekleri verilerek işletmeler desteklenmiş ve sayısının artması gerçekleştirilmiştir. Uygulanan teşvik politikaları sonucunda Türkiye'de turizm sektörünün ulusal gelir içerisindeki payı 1984 yılı sonrasında % 1'ün üzerine çıkabilmiş ve izleyen yıllarda önemli artışlar göstermiştir (Kozak vd.,1997:88; Tosun, 2001). Turizm sektörünü daha da geliştirmek için Bakanlar Kurulu kararı ve Hazine Müsteşarlığı tarafından sektöre yönelik teşvik uygulamaları devam etmekte ve öncelikle işletmelerin rahat ve güvenli bir ortamda hizmet vermesi için gerekli koşulları devlet sağlamaktadır. Örneğin arazi tahsisi, elektrik ve su fiyatlarında indirim, gümrük vergilerinde kolaylıklar, özel döviz politikaları, kredi tahsisi, ithalat kolaylığı gibi teşvikler

sağlanmaktadır (Turizm Bakanlığı,2020; Toker,2007:83-89). Turizm talebinin artması da özel sektör yatırımlarına ivme kazandırmıştır(Çımat ve Bahar,2003:12).

2000’li yıllarda ise, otoritelerin turizm stratejileri belirleyerek kıyı turizminin yanı sıra kış turizmi, doğa ve yayla turizmi, sağlık ve termal turizmi gibi turizm çeşitlendirmesi yaparak ve özel sektörle iş birliği içerisinde hareket ederek ülke tanıtımına hız verdiği görülmektedir. Böylece turizmde kalitenin artırılması sağlanarak sürdürülebilir bir turizm hedeflenmiştir. Çalışmalar neticesinde 2000’li yıllarda küresel alanda turizmin hızlı artışının da etkisiyle Türkiye önemli oranda turist ağırlamıştır (Turizm Bakanlığı,2007). 2019 yılında Dünyada en çok turist çeken ülkeler arasında Türkiye 52,5 milyon turist ile altıncı sırada yer almıştır. 2020 yılının ilk 8 aylık döneminde ise dünya genelinde yaşanan salgın sebebiyle 9 milyon 271 bin 660 ziyaretçi çekebilmiştir (Turizm Bakanlığı, 2020). Bu dönemde ülkeye gelen turistler içerisinde Avrupa’dan gelen turistlerin çoğunlukta olduğu görülmekte ve toplam ziyaretçiler içerisindeki payı 2020 yılı itibariyle yaklaşık % 44’tür. Avrupa’dan gelen turistlerin başında ise Almanya yer almaktadır. Almanya’yı Rusya, Bulgaristan, Ukrayna ve İngiltere izlemiştir (Turizm Bakanlığı, 2020; TURSAB, 2020).

Öte yandan ülkeye gelen turist sayısı ve turizm geliri, ulusal ve uluslararası negatif şoklardan etkilenmektedir. Örneğin 1990’lı yıllarda Türkiye’de yaşanan PKK olayları, depremler ve Körfez Savaşı nedeniyle turizm gelirinde azalma gözlenmiştir (Tosun vd., 2003: 150-153). Benzer şekilde 2016 yılında ülkede yaşanan darbe girişimi, 2006’da Dünyada görülen kuş gribi salgını, 2008 Dünya finansal krizi ve 2020 pandemi sebebiyle Türkiye’ye gelen turist sayısı ve dolayısıyla turizm gelirleri azalmıştır.

Turizm sektöründeki gelişmelerin ekonomiye katkısına bakıldığında ise, turizm gelirlerinin GSYİH içerisindeki payının genel olarak artış gösterdiği görülmektedir. Örneğin turizm gelirlerinin GSYİH içerisindeki payı 2010’da 3,4 iken 2019 da 5,6’ya yükselmiştir. Turizm sektöründe yaşanan büyüme sektör bazında da kendisini göstermiştir. Örneğin konaklama ile ilgili iş yeri açılışı 2010’da yaklaşık 2600 iken 2018’de 3,800’e çıkmıştır. Turistlere yönelik oda ve yatak yerleri açılışında da benzer şekilde her yıl artış kaydedilmiştir(UNWTO, 2020). Türkiye’de turizmin ekonomik büyümeye katkısını araştıran ampirik çalışmalardan elde edilen sonuçlar ise farklılık göstermektedir. Örneğin Gündüz ve Hatemi (2005) ile Özcan (2015) turizme dayalı ekonomik büyümeyi destekleyen kanıtlar elde ederken Ongan ve Demiröz (2005) çift yönlü nedensellik tespit etmiştir. Ancak Katırcıoğlu (2009) uzun dönem eşbütünlük ilişkisine rastlamamış ve turizmin ekonomik büyümeyi etkilemediğini belirlemiştir. Benzer şekilde Yavuz (2006), turizm ve ekonomik büyüme arasında ilişkinin olmadığı yönünde kanıtlar elde etmiştir.

Türkiye’nin en büyük sorunlarından olan yüksek işsizlik oranları, emek yoğun sektör olan turizmin önemini daha da artırmaktadır. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Organizasyonu (UNWTO, 2020) verilerine göre, Türkiye’de turizm sektöründe istihdam edilen kişi oranında artış eğilimi görülmektedir. Örneğin turizm sektöründe istihdam edilen kişilerin toplam istihdam içerisindeki oranı 2012

yılında % 1,1 iken 2016 yılında % 1,4 ve 2018 yılında % 1,6 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye bu oran ile 2018 yılında Dünyada yedinci sırada yer almıştır. Turizm sektöründe istihdam edilenler ise en çok sırasıyla yiyecek-içecek sektöründe, otellerde, yolcu taşımacılığında ve seyahat acentalarında çalışmaktadır. Turizm gelirleri, Türkiye için ülkeye gelen en önemli döviz kaynaklarından birisidir ve cari açığın kapatılmasında da önemli olmaktadır (UNWTO, 2020; Tosun vd., 2003:139). Örneğin turizm gelirlerinin ihracat içerisindeki payı 1980 yılında % 11,2 iken 2019'da % 20,1 olarak gerçekleşmiştir (Turizm Bakanlığı, 2020).

Ancak turizm sektörü Türkiye'de bölgesel anlamda olumsuz etkiler doğurabilmektedir. Tosun vd.(2003:133-34)'e göre, Türkiye 1980 sonrasında ülkenin dışa açık liberal bir ülke olduğu imajını kanıtlamak ve ekonomik büyümeyi artırmak amacıyla turizm sektörünü araç olarak kullanmıştır. Turizm talebindeki artıştan faydalanmak amacıyla birçok ülkede olduğu gibi otoriteler fayda ve maliyet analizi yapmadan yatırım teşviklerini daha çok gelişmiş sahil bölgelerine yönelik olarak uygulamıştır. Bunun sonucunda Türkiye'de deniz turizminin geliştiği batı ve güney bölgelerinde sanayileşmenin de ivme kazanmasıyla bölgeler arası ve sınıflar arası eşitsizlikler artmıştır.

II. LİTERATÜR ÖZETİ

Turizmin gelir eşitsizliğine etkisini araştıran çalışmalardan Wattanakuljarus ve Coxhead (2008), Tayland ekonomisini Genel Denge yaklaşımı ile analiz etmiştir. Yazar yoksul yanlı turizmin aksine yüksek gelirli kişilerin turizmden daha fazla kazanç elde ettiğini tespit etmiştir. Genel Denge yaklaşımına yer veren bir başka çalışmada Blake vd. (2008) Brezilya örneğini analiz etmiştir. Elde edilen bulgular, alt gelir grubunun turizmden daha çok kazanç elde ettiğini göstermiştir. Ancak yazar devletin yeniden dağıtım politikasına odaklandığında yeniden dağıtım politikalarının üst gelir grubunun daha çok yararına olduğunu gözlemlemiştir. Muchapondwa ve Stage (2013) ise, Bostwana, Nambia ve Güney Afrika ülkeleri için turizmin eşitsizlik üzerinde belirgin bir etkisine rastlamamıştır. Benzer şekilde Panel VAR yöntemini kullanan Mahadevan ve Suardi (2019), turizmdeki büyümenin gelir eşitsizliği üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisine rastlamamıştır. Mahadevan ve Suardi (2019) turizmin yoğun olduğu 13 ülkeyi ve 1995–2012 dönemini dikkate almıştır. Shahbaz vd. (2020) ise, Malezya ekonomisine odaklanmıştır. Yazar çalışmasında çeyrek dönemlik veriler kullanarak 1991-2017 zaman aralığını Bayern ve Hanck eşbütünlüşme testi ve ARDL sınır testi ile analiz etmiştir. Elde edilen bulgularda uzun dönem ilişki tespit edilmiş ve turizmin gelir eşitsizliğini azalttığı gözlenmiştir. Nedensellik testi sonucu ise turizmden gelir eşitsizliğine doğru tek yönlü nedensellik olduğunu ortaya koymuştur. Turizm ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi sorgulayan Llorca-Rodríguez vd. (2020) ise 60 ülkeyi ele almış ve 1995–2014 dönemini araştırmıştır. Dinamik panel veri yöntemini kullanan Llorca-Rodríguez vd. (2020), ulusal turizm ile uluslararası turizmi ayrı ayrı incelemiştir. Ulaşılan sonuçlara göre, ulusal turizm daha fazla yoksulların yararına olacak şekilde etki yaratmaktadır.

Turizm gelir eşitsizliği ilişkisinde Kuznet Eğrisi hipotezinin geçerliliğini sınanan çalışmalar da mevcuttur. Kuznets (1955) hipotezine göre, ekonomik

büyümenin ilk dönemlerinde kişi başı gelir ve gelir eşitsizliği arasında pozitif ilişki vardır. Ancak ekonomik büyüme belirli bir seviyeye ulaştığında, gelir eşitsizliği ile kişi başı gelir arasında negatif ilişki ortaya çıkar. Bu durumda turizm sektörü ilk olarak eşitsizliği artırırken, turizm sektöründeki gelişmeyle birlikte eşitsizliğin azalması beklenecektir. Böylece turizm sektöründeki gelişme ile gelir eşitsizliği arasında ters-U şeklinde bir ilişkinin gerçekleşmesi söz konusudur. Alam ve Paramati (2016), panel eşbütünleşme testi, sabit etki ve FMOLS yöntemleriyle 49 gelişmekte olan ülkeyi 1991-2012 dönemi için analiz etmiştir. Elde edilen bulgular Kuznet eğrisinin geçerli olduğu şeklindedir. Bir başka deyişle turizm gelirleri gelir eşitsizliğini pozitif etkilemekte ancak, cari dönem turizm gelirleri ikiye katlandığında, gelir eşitsizliğini negatif yönde etkilemektedir. Raza ve Shah (2017) ise en fazla turist gelen 43 ülkeyi çeşitli yöntemler (Pedroni eşbütünleşme, bootstrap eşbütünleşme ve Panel FMOLS) kullanarak 1995-2015 dönemi için sorgulamıştır. Çalışma sonucunda yazar Kuznet Eğrisi hipotezinin varlığına dair kanıtlara ulaşmıştır. Bir başka çalışmada Chi (2020), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri dinamik panel yöntemi ile 1995-2015 dönemi için analiz etmiştir. Chi (2020), turizm geliri ile eşitsizlik arasındaki uzun dönemli ilişkinin gelişmekte olan ülkelerde N şeklinde bir Kuznet Eğrisi özelliği sergilerken gelişmiş ülkelerde turizm gelirinin eşitsizlik üzerindeki etkisinin anlamsız olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Türkiye'ye odaklanan Uzar ve Eyuboğlu (2019) ise, 1974-2015 dönemini ARDL ve FMOLS modellerini kullanarak kısa ve uzun dönem için analiz etmiştir. Yazarlar turizmin gelir eşitsizliğini pozitif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Ancak turizmdeki gelişmelerin belli bir seviyeye ulaşmasıyla gelir eşitsizliğini azaltacağını tespit etmişlerdir. Böylece turizme dayalı Kuznet eğrisi hipotezinin geçerli olduğu belirlenmiştir. Modelde ayrıca ekonomik büyüme ve ticari açıklığın gelir eşitsizliğini negatif etkilediği bulgusuna ulaşmışlardır. Döviz kurunun ise istatistiksel olarak anlamlı olmadığı gözlemlenmiştir.

III. VERİ VE MODEL

Bu çalışmanın amacı turizmin, gelir eşitsizliğine olan etkisini araştırmaktır. Çalışmada Türkiye ile ilgili 1988-2018 dönemini kapsayan veriler kullanılmıştır. Gelir eşitsizliği verisi için GINI katsayısına yer verilmiş ve veri SWIID (Standardized World Income Inequality Database, Solt (2020))'dan alınmıştır. Turizm sektörünü temsilen ise uluslararası turizm gelirleri verisi kullanılmış ve Turizm Bakanlığı veri sisteminden temin edilmiştir. Modelde kontrol değişkeni olarak kullanılan ve ekonomik büyümeyi temsil eden GSYİH'ya ait veri ise Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır (World Bank, 2020). Turizm geliri ve GSYİH verisinin 2010 yılı sabit fiyatlarıyla hesaplanan reel değerleri kullanılmıştır. Modelde değişkenlerin logaritmik değerlerine yer verilmiştir. Çalışmada turizmin gelir eşitsizliğine olası etkisini tahmin etmek için kullanılan model aşağıdaki şekildedir;

$$GINI = \beta_1 TUR + \beta_2 GDP + c + \varepsilon \quad (1)$$

Burada GINI; bağımlı değişken olup gelir eşitsizliğini temsil etmektedir. TUR ve GDP ise sırasıyla turizm gelirlerini ve ekonomik büyümeyi temsil etmektedir.

IV. YÖNTEM

Çalışmada turizm ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişki eşbütünleşme ve nedensellik yöntemleri ile sınanmıştır. Serilerde yapısal kırılmanın dikkate alınmaması durumunda sapmalı sonuçlar elde edilebilecektir (Göçer, 2013:10). Bu amaçla yapısal kırılmaya izin veren Hatemi-J (2008) eşbütünleşme testi ve Hacker ve Hatemi-J (2006) bootstrap nedensellik testine yer verilmiştir.

Hacker ve Hatemi-J (2006) tarafından geliştirilen nedensellik testi, Toda-Yamamoto(1995) tarafından geliştirilen nedensellik testine dayanmaktadır. Toda ve Yamamoto (1995) testinde asimtotik ki-kare dağılımı kullanılırken Hacker ve Hatemi-J (2006:1490-92) testinde bootstrap dağılımı dikkate alınmaktadır. Hacker ve Hatemi testinin bir başka avantajı hata terimlerinin normal dağılmama durumu ile otoregresif koşullu değişen varyansı dikkate alması ve sapmaları azaltmasıdır. Hacker ve Hatemi testinde VAR modeli aşağıdaki gibi kurulabilir (Hacker- Hatemi, 2006:1491);

$$y_t = v + A_1 y_{t-1} + \dots + A_{p+d} y_{t-p-t} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Modelde yer alan A; parametre matrisini, d; maksimum durağanlık derecesini ve p; VAR model için uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir. Hacker ve Hatemi-J (2006) yaklaşımında Granger nedenselliğin olmadığını ifade eden temel hipotez aşağıdaki Wald test yöntemi ile test edilmektedir (Hacker- Hatemi, 2006:1491);

$$(C\hat{\beta})' [C((Z'Z)^{-1} \otimes S_U)C']^{-1} (C\hat{\beta}) \quad (3)$$

$$H_0 : C\beta = 0 \quad (4)$$

Denklemden yer alan \otimes ; Kronecker çarpımını, S_U ; VAR model için hesaplanan varyans-kovaryans matrisini, β ; sütun vektör operatörünü, C ; ise gösterge matrisini ifade etmektedir.

V. AMPİRİK BULGULAR

Çalışmada turizm ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi analiz etmek için öncelikle serilerin birim kök ve durağanlığının incelenmesi gerekmektedir. Bu amaçla Lee ve Strazicich (2003) tarafından geliştirilen ve yapısal kırılmayı içsel olarak belirleyen LM birim kök testi kullanılmıştır. Lee ve Strazicich (2003) testi sonuçları Tablo 1'de Model AA ve Model CC olarak özetlenmiştir.

Tablo 1. Lee-Strazicich (2003) Test Sonuçları

	Değişkenler	Test istatistiği	T _{B1}	T _{B2}	Kritik Değerler		
					% 1	% 5	%10
Model AA	TUR	-1,4617	1999	2003	-4,545	-3,842	-3,504
	GINI	-1,9791	2002	2006			
	GDP	-3,2127	1998	2010			
	d(TUR)	-6,6166*	1999	2005			
	d(GINI)	-6,6701*	1999	2012			
	d(GDP)	-6,6263*	2004	2010			
Model CC	TUR	-3,8373	2001	2006	-6,45	-5,67	-5,31
	GINI	-4,5308	2000	2011	-6,42	-5,65	-5,32
	GDP	-3,9417	2000	2008	-6,45	-5,67	-5,31
	d(TUR)	-8,7500*	2002	2006	-6,45	-5,67	-5,31
	d(GINI)	-6,125**	1993	2013	-6,33	-5,71	-5,33
	d(GDP)	-6,7151*	1998	2007	-6,45	-5,67	-5,31

Not. * ve ** % 1 ve % 5 düzeyinde durağanlığı ifade etmektedir.

Tablo 1’de çalışmada yer alan tüm seriler için hesaplanan t- istatistiği % 1 anlamlılık düzeyinde kritik değerlerden küçük olduğundan, iki kırılmalı birim kökün varlığını ifade eden temel hipotez reddedilememektedir. Bu nedenle serilerin düzey değerlerinin iki kırılma ile beraber birim köklü olduğu anlaşılmaktadır. Serilerin birinci farklarının ise iki kırılma ile birlikte durağan olduğu görülmektedir. Sonuç olarak seriler I (1)’dir. Serilerin düzeyde birim kök içerdiğinin tespit edilmesiyle değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını araştırabiliriz. Bu çalışmada iki kırılmaya izin veren Hatemi-j (2008) eşbütünleşme testine yer verilmiş ve sonuçları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Hatemi-J (2008) Kırılmalı Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Test	Model C		Model C/S		Model C/T	
	Test istatistiği	Kırılma Tarihi	Test İstatistiği	Kırılma Tarihi	Test İstatistiği	Kırılma Tarihi
ADF	-5,9922	1992 2002	-6,076	1997 2001	-6,037	1992 2002
Zt	-4,960	2005 2005	-6,180	1997 2001	-5,164	2005 2005
Za	-27,801	2005 2005	-34,782	1997 2001	-28,680	2005 2005

Not. ADF ve Zt testi için % 1 % 5 ve % 10 anlamlılık düzeyi için sırasıyla kritik değerler şöyledir; -6.928, -6.458, -6.224. Za testi için kritik değerler ise şunlardır; -99.458, -83.644, -76.806. Kritik değerler Hatemi-J (2008)’den alınmıştır.

Tablo 2’de görüldüğü üzere her üç model için de test istatistikleri mutlak değer olarak kritik değerlerden küçüktür. Bu durumda çalışmada yer alan değişkenlerin eşbütünleşik olmadığı anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle turizm ve gelir eşitsizliği arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu sonuçlara göre turizm gelirlerindeki artış, gelir eşitsizliğini uzun dönemde etkilememektedir. Böylece gelişen turizm sektörünün daha çok yoksulların yararına olacağını savunan yoksul yanlı turizm hipotezinin geçerli olmadığını söyleyebiliriz. Elde edilen bulgular, Türkiye örneğini inceleyen Uzar ve Eyuboğlu (2019)’nun çalışması ile

farklılık göstermektedir. Ancak turizmin yoğun olduğu 13 ülkeyi ele alan Mahadevan ve Suardi (2019) ile Bostwana, Nambia ve Güney Afrika ülkelerini inceleyen Muchapondwa ve Stage (2013)'in elde ettiği sonuçlarla uyusmaktadır. Eşbütünleşme testinde belirlenen kırılma tarihleri ise Türkiye'de gerçekleşen 1991 ve 2001 krizi sonrasına işaret etmektedir. Yaşanan krizler nedeniyle ülke parasının değer kaybetmesi, ülkeye gelen turist sayısının artmasını sağlamıştır. İlaveten 2000'li yıllarla birlikte Türkiye'nin yurtdışında tanıtımına ağırlık verilmesi neticesinde artan turizm gelirleri 2005 yılında önemli bir hacme ulaşmış ve 2005 sonrasında dalgalanmalar gözlenmiştir.

Tablo 3. Hacker ve Hatemi-J (2006) Bootstrap Nedensellik Testi Sonuçları

Hipotez	MWALD İstatistiği	Bootstrap Kritik Değerleri		
		% 1	% 5	% 10
TUR \nrightarrow GINI	1,141	7,994	4,442	3,021
GINI \nrightarrow TUR	1,020	7,765	4,354	2,950
GDP \nrightarrow GINI	18,026*	19,889	12,571	9,722
GINI \nrightarrow GDP	1,203	21,661	13,599	10,547

Not. *, % 5 anlamlılığı ifade etmektedir.

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek için ise Hacker ve Hatemi-J (2006) tarafından geliştirilen bootstrap nedensellik testi kullanılmıştır. 10000 bootstrap simülasyonu yapılarak elde edilen sonuçlar Tablo 3'te özetlenmiştir. Hacker ve Hatemi-J (2006) nedensellik testi bulgularına göre, turizmden gelir eşitsizliğine doğru bir nedenselliğin olmadığını ifade eden temel hipotez reddedilememektedir. Benzer şekilde gelir eşitsizliğinden turizme doğru bir nedensellik de tespit edilememiştir. Böylece Hatemi-J (2008) eşbütünleşme testinden elde edilen sonuçları destekler şekilde kanıtlar elde edilmiştir. Ekonomik büyümeden gelir eşitsizliğine doğru ise % 5 anlamlılık düzeyinde tek yönlü nedensellik söz konusudur. Bu durumda ekonomik büyümenin gelir eşitsizliğini etkileyebileceğini söyleyebiliriz.

SONUÇ

Turizm sektörü dünyada hızla gelişen bir sektördür ve özellikle gelişmekte olan ülkelerin istihdam, döviz geliri ve ekonomik büyümesine önemli katkılar sağlamaktadır. Gelir eşitsizliği ise ülkelerde sosyo-ekonomik sorunlar yaratan en önemli faktörlerden bir tanesidir.

Son dönemde turizmin, gelir eşitsizliğini pozitif ya da negatif yönde etkileyebileceği savunulmaktadır. Bu çalışmanın amacı da turizmin gelir eşitsizliğine olan etkisini Türkiye ekonomisi için araştırmaktır. Bu amaçla 1988-2018 dönemi Hatemi-J (2008) eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Eşbütünleşme testinden elde edilen bulgulara göre, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki gözlenmemiştir. Bu sebeple turizm sektöründeki gelişmeden reel anlamda en çok yoksul insanların fayda sağladığını ifade eden yoksul yanlı turizm hipotezini destekleyen bir bulguya ulaşılamamıştır. Bu nedenle artan turizm gelirinin doğrudan ya da dolaylı olarak uzun dönemde gelir eşitsizliğini etkilemesi

söz konusu değildir. Bu sonuçlara göre Türkiye’de otoriteler gelir eşitsizliğini azaltmak amacıyla turizmden faydalanamayacaktır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ise Hacker ve Hatemi-J (2006) tarafından geliştirilen bootstrap nedensellik testi ile incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, turizmden gelir eşitsizliğine doğru ve gelir eşitsizliğinden turizme doğru bir nedensellik ilişkisi görülmemektedir. Böylece nedensellik testi sonuçları da turizm sektörü ile gelir eşitsizliği arasında bir ilişki olmadığını ortaya koymaktadır. Ancak GSYİH’den gelir eşitsizliğine doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiş ve beklenildiği gibi ekonomik büyümenin gelir eşitsizliği üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Bu durumda ülkeler ekonomik büyümeye ivme kazandırarak gelir dağılımı adaleti hedeflerine ulaşabilirler.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Alam, M. S. and Paramati, S.R. (2016). The Impact of Tourism on Income Inequality in Developing Economies: Does Kuznets Curve Hypothesis Exist?. *Annals of Tourism Research*, 61(2016), 111–126. DOI: 10.1016/j.annals.2016.09.008
- Archer, B. and Fletcher, J. (1996). The Economic Impact of Tourism in the Seychelles. *Annals of Tourism Research*, 23(1), 32–47. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(95\)00041-0](https://doi.org/10.1016/0160-7383(95)00041-0)
- Blake, A., Arbache, J., Sinclair, M. T. and Teles, V. (2008). Tourism and Poverty Relief. *Annals of Tourism Research*, 35(1), 107–126. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2007.06.013>
- Chi, J. (2020). Revisiting the Tourism-Inequality Nexus: Evidence from a Panel of Developed and Developing Economies. *Current Issues in Tourism*, 24(6), 755–767. <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1743243>
- Çımat, A. ve Bahar, O. (2003). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 3(6), 1–18.
- Fauzel, S. (2020). FDI and Tourism Futures: A Dynamic Investigation for A Panel of Small Island Economies. *Journal of Tourism Futures*, 1–13. <https://doi.org/10.1108/JTF-05-2018-0026>
- Göçer, İ., Mercan, M. ve Peker, O. (2013). Kredi Hacmi Artışının Cari Açığa Etkisi: Çoklu Yapısal Kırılmalı Eşbütünlük Analizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 0(18), 1–17.
- Gündüz, L. and Hatemi-J, A. (2005). Is The Tourism-Led Growth Hypothesis Valid for Turkey?. *Applied Economics Letters*, 12(8), 499–504. <https://doi.org/10.1080/13504850500109865>
- Hacker, R. S. and Hatemi-J, A. (2006). Tests for Causality Between Integrated Variables Using Asymptotic and Bootstrap Distributions: Theory and Application. *Applied Economics*, 38(13), 1489–1500. <https://doi.org/10.1080/00036840500405763>
- Hatemi-J, A.; (2008). Tests for Cointegration with Two Unknown Regime Shifts With an Application to Financial Market Integration. *Empirical Economics*, 35 (3), 497–505. <https://doi.org/10.1007/s00181-007-0175-9>
- Incera, A.C. and Fernandez, M.(2015). Tourism and Income Distribution: Evidence from A Developed Regional Economy. *Tourism Management*, 48 (2015), 11–20. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2014.10.016>
- Katircioglu, S. T. (2009). Revisiting The Tourism-Led-Growth Hypothesis for Turkey Using the Bounds Test and Johansen Approach for Cointegration. *Tourism Management*, 30(1), 17–20. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2008.04.004>

- Katircioglu, S., Katircioglu, S. and Altun, Ö. (2018). The Moderating Role of Oil Price Changes in the Effects of Service Trade and Tourism on Growth: The Case of Turkey. *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 35266–35275. <https://doi.org/10.1007/s11356-018-3448-2>
- Kinyondo, A. and Pelizzo, R. (2015). Tourism, Development and Inequality: The Case of Tanzania. *Poverty and Public Policy*, 7(1),64–79. <https://doi.org/10.1002/pop4.92>
- Kozak, N. , Akoğlan, M. ve Kozak, M.(1997). Genel Turizm. Turhan Kitabevi, Ankara.
- Kuznets, S.(1955). Economic Growth and Income Inequality. *American Economic Review*, 45(1),1-28. <https://www.jstor.org/stable/1811581>
- Lee J. and Strazicich M. C. (2013). Minimum LM Unit Root Test with One Structural Break. *Economics Bulletin*, 33(4), 2483-2492.
- Li, H., Chen, J., Li, G.and Goh, C. (2016). Tourism and Regional Income Inequality: Evidence from China. *Annals of Tourism Research*, 58(2016), 81–99. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2016.02.001>
- Llorca-Rodríguez, C.M., García-Fernández, R.M. and Casas-Jurado, A.C.(2020). Domestic Versus Inbound Tourism in Poverty Reduction: Evidence from Panel Data. *Current Issues in Tourism*, 23(2), 197-216. <https://doi.org/10.1080/13683500.2018.1494701>
- Mahadevan, R., Amir, H. and Nugroho, A.(2017). How Pro-Poor and Income Equitable Are Tourism Taxation Policies in A Developing Country? Evidence from A Computable General Equilibrium Model. *Journal of Travel Research*, 56(3),334–346. <https://doi.org/10.1177%2F0047287516641781>
- Mahadevan, R. and Suardi, S. (2019). Panel Evidence on the Impact of Tourism Growth on Poverty, Poverty Gap and Income Inequality. *Current Issues in Tourism*, 22(3), 253-264. <https://doi.org/10.1080/13683500.2017.1375901>
- Meyer, D. (2007). Pro-Poor Tourism: From Leakages to Linkages: A Conceptual Framework for Creating Linkages Between The Accommodation Sector and ‘Poor’ Neighbouring Communities. *Current Issues in Tourism*, 10(6), 558–583. <https://doi.org/10.2167/cit313.0>
- Muchapondwa, E. and Stage, J. (2013). The Economic Impacts of Tourism in Botswana, Namibia and South Africa: Is Poverty Subsiding?. *Natural Resources Forum*, 37(2), 80–89. <https://doi.org/10.1111/1477-8947.12007>
- Ongan, S. and Demiröz, D. M. (2005).The Contribution of Tourism to The Long-Run Turkish Economic Growth. *Ekonomický časopis*,53(9), 880–894.
- Özcan, C. (2015). Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisinin Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Yaklaşımı ile Analizi: Türkiye Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (46), 177-199.
- Raza, S.A. and Shah, N. (2017). Tourism Growth and Income Inequality: Does Kuznets Curve Hypothesis Exist in Top Tourist Arrival Countries. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 22(8), 874-884 <https://doi.org/10.1080/10941665.2017.1343742>
- Scheyvens, R. (2009). Pro-Poor Tourism: Is There Value Beyond The Rhetoric?. *Tourism Recreation Research*, 34(2), 191–196. <https://doi.org/10.1080/02508281.2009.11081590>
- Shahbaz,M., Solarin, S. A., Azam, M. and Tiwari, A.K.(2020). Tourism-Induced Income Distribution in Malaysia: A Practical Experience of A Truly Asian Economy. *Current Issues in Tourism*, 23(23), 2910-2929. DOI: 10.1080/13683500.2019.1697648.
- Solt, F.. (2020). Measuring Income Inequality Across Countries and Over Time: The Standardized World Income Inequality Database. *Social Science Quarterly*, 101(3),1183-1199.
- Toda, H.Y. and Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)01616-8](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01616-8)
- Toker, B. (2007). Türkiye’de Turizm Sektörü Teşviklerinin Değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(2), 81-92.
- Tosun, C., Timothy, D. J. and Öztürk, Y. (2003). Tourism Growth, National Development and Regional Inequality in Turkey. *Journal of Sustainable Tourism*, 11(2-3), 133–161. <https://doi.org/10.1080/09669580308667200>
- Turizm Bakanlığı, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html>

- TURSAB, <https://www.tursab.org.tr/istatistikler>
- Türkiye Turizm ve Kültür Bakanlığı, (2007). Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Eylem Planı 2007-2013. Ankara, <https://www.ktb.gov.tr/Eklenti/906,tstratejisi2023pdf.pdf?0>
- UNWTO, The World Travel and Tourism Council, <https://wttc.org>
- Uzar, U. and Eyuboğlu, K. (2019). Can Tourism Be A Key Sector in Reducing Income Inequality? An Empirical Investigation for Turkey. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 24(8), 822-838. <https://doi.org/10.1080/10941665.2019.1636105>
- Wattanakuljarus, A. and Coxhead, I. (2008). Is Tourism-Based Development Good for The Poor? A General Equilibrium Analysis for Thailand. *Journal of Policy Modelling*, 30(6), 929-955. <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2008.02.006>
- World Bank. (2020). World Bank open data.
- Yavuz, N.Ç. (2006). Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(2), 162-171.

SUMMARY

Tourism sector is one of the important sectors in economy. Because tourism sector can compensate foreign exchange shortages and accelerate economic growth especially in developed economies. In recent years the impact of tourism development on income inequality is discussed in literature. In this context it is stated that tourism sector can decrease income inequality resulting from pro-poor tourism. According to the pro-poor tourism approach, low income people get the highest net benefit from tourism development. The growth in tourism will directly increase employment in tourism industry. Employment in hotels and restaurants are classified in this category. Tourism can also effect income distribution through multiplier effect. Tourism sector have a linkage with other sectors. Therefore, for example, the growth in tourism sector will increase demand for agricultural products and beverages which in turn increase production and employment in these sectors. As a conclusion tourism can decrease the income inequality. Tourism can also lower the income gap between high and low income groups by the channel of government’s social policies. On the other hand tourism can deteriorate the income inequality due to import dependency of countries and dominance of multinational companies in tourism sector. Because gains obtained from tourism growth can flow abroad and thus will not increase employment and investment in home country.

The aim of this study is to investigate the relationship between tourism and income inequality in Turkey. Turkey is one of the most tourist arrival countries. According to UNWTO, tourism sector has reached an important value with a revenue of 35.5 million dollars and a share of 4.6% in national income in Turkey. In this study the data from 1988 through 2018 are analyzed. In the model GINI coefficient is applied to represent income inequality and tourism receipts are used to represent tourism sector. Firstly stationary properties of the variables are analyzed with the unit root test introduced by Lee and Strazicich (2003). The results showed that variables are stationary at first difference. Then, to examine the linkage between tourism and income inequality we used cointegration test with structural breaks of Hatemi J(2008) and bootstrap causality test of Hacker- Hatemi (2006). According to the results of cointegration test, variables are not cointegrated indicating that there is no long run relationship between tourism and income

equality. These findings are inconsistent with the study of Uzar and Eyuboğlu (2019) that reached positive relationship between tourism and income inequality. But the results are consistent with the results of Mahadevan and Suardi (2019) and Muchapondwa and Stage (2013). The results of the causality test also shows that there isn't any causality between tourism and income equality confirming the cointegration estimates. According to these results, development of tourism sector does not have an impact on income inequality in Turkey. In an other word, the pro-poor tourism hypothesis is not valid for Turkey. This may result from the dominance of multinational companies in tourism sector. Also tourism sector is mostly developed in costal area of Turkey where industrialization has been developed. Consequently, authorities can not use tourism revenue as an instrument to decrease income inequality in Turkey. It is also seen that there is a one way causality running from economic growth to income inequality. Therefore it indicates that economic growth can effect income distritution and thus authorities should accelarate economic growth.